

Vörös István

Sírkamra és háló

PETŐFI HELYE A VILÁGKÖLTÉSZETBEN

Ha meg kívánnám írni a költészet legrövidebb történetét, Petőfit semmiképp nem hagynám ki belőle. Még akkor sem, ha a lehető legjobban a közelébe tudok kerülni a vágyott rövidségnek. Ezzel nem kevesebbet mondok, minthogy Petőfi világirodalmi jelentőségű költő. Amit persze mindenki helyesel és elfogad, de másfelől sokan már a magyar irodalmon belül is unják őt, a sok rácsimpaszkodott ünnepélyes érzés, mítosz és ellenmítosz miatt. Az ötvenes évekbeli „Lobogónk Petőfi!” mozgalom azt eredményezte, hogy mikor '56-ban kivágták a lobogóból a rákosista címert, mintha Petőfit is sikerült volna kivágni onnan. És máshonnan is eltűnt a Középből.¹ A nagy költészetnek azóta állítólag nem lobogón van a helye. Ugyanakkor a nagy költőknek nem lehet megtiltani, hogy a kevésbé líratiszta témákra is ráengedjék nagy, de a feladathoz lekicsinyülni is képes költészetüket. Petőfinek ez eredményesen sikerült, nemcsak világszínvonalra emelte a magyar verset, de mindenféle közfeladat elvégzésére is rá tudta venni.

Ha meg kívánnám írni a költészet legrövidebb történetét, szükségszerűen nem csak a magyar lírára szorítkoznék, egy ilyen téma esetében ez eleve lehetetlen is volna. A nagy költészet átfogó történetét csak nyelvektől függetlenül lehetséges végigkövetni.² Persze minden nyelven egy kicsit másképp áll össze a világköltészet

-
- 1 Ha meg kívánnám írni a Közép legrövidebb történetét, Petőfit semmiképp nem hagynám ki belőle. Ezzel nem kevesebbet mondok, minthogy a közép fontosabb, mint a periféria. Az irodalmat két félre lehet osztani, a centrum és a szélsőségek felé törekvőre. Mindenki húz valamelyik irányba. Arany, Babits, Pilinszky középre. De ott persze nagyon radikálisak tudnak lenni. Ám ha meg kívánnám írni a szélsőségség legrövidebb történetét, Petőfit semmiképp nem hagynám ki belőle.
- 2 A nyelvektől független költészet legalább annyira vitára ingerlő felvetés, mint a nyelvtől független gondolkodás. Ha a fordításról késhegyre menő viták folyhatnak [jó betekintést ad a kérdésbe Farkas Zsolt, *A fordíthatóságról = Uő, Pozíciók és kompozíciók*, K.E.R.T., Budapest, 2022, 129–147.], akkor még élesebben felvethető a költészet fordításának pusztán lehetségessége is, melynek inkább reménytelen voltát szellemesen illusztrálja Mészöly Dezső egy esszéjében [*Mindenes füzetemből = A vers legyen veletek*, szerk. Turczy István – Vass Tibor, Parnasszus, Budapest, 2015, 109.], ahol Petőfi *A Tisza* című versének nyitó versszakát szembesíti egy fiktív fordítással. Körülbelül így nézhet ki egy minden tekintetben megbízható fordításban az ismert a versszak: „Szállott már a nyári nap le. Én ott / Álltam a Tiszánál – mely kanyargott –, / Míg mellettem beléje sietett / A kis Túr, mint anyjába a gyerek.” Fölsímherték? Szinte elfeledtetni, hogy az eredeti így hangzik: „Nyári napnak alkonyúlatánál / Megállék a kanyargó Tiszánál / Ott, hol a kis Túr siet beléje, / Mint a gyermek anyja kebelére.” Hol a költészet mostanában? [Ez Ferenc Győző, Petőfi *Téli világ* című versének refrénjét megidéző kötet címe.] Mostanában és egyfajta világtörténeti horizonton tényleg lehetséges a nyelvtől függetlenül elképzelni? Úgy tűnik, nem nagyon, ugyanakkor vannak olyan tartományai a költészetnek, melyek már a nyelv mögötti szférában találhatók. A nagy költészet ilyen szempontból rendkívül telített, talán ezért lehetséges a líra önálló történetéről beszélni. Azzal a tudattal mondom ezt, hogy nem ritkán még a formahű fordítás is csak annyit tud megmutatni egy versből, mint a példából láthattunk. A formát igen, a tartalmat igen, a varázslatból semmit. A fenti persze szándékosan szűrítő, a középszerű felé húzó példa, Mészöly Dezső zseniálisan iktatja ki épp a zsenialitást a versből. A zseniális fordítóknak ezt azért nemegyszer sikerül elkerülniük. Ha a zsenialitást nem is adhatják vissza, de másik zsenialitással pótolják. És van a versnek egy olyan része is, ami mégiscsak a fordítástól függetlenül, azzal párhuzamosan kerül át az új, célnyelvi versbe.

története, esetleg nagyon másképp, de erről majd máskor, máshol, mielőbb. A költészet legrövidebb története a világirodalomtörténet-írás egy részproblémája. Lehet-e rész-irodalomtörténeteket írni? A próza története, a költészet története, a dráma története. Ez utóbbira vannak példák, a dráma története annyira töredezett, hogy érdemes megírni, mert belátható, egyetlen ember által átfogható mozaikos történet. Az epika története, tehát a történetmondás története viszont szinte parttalan, itt kibúvóként szükség van a világirodalom általános fogalmára: ezt a bővíző folyamat muszáj ide becsatornázni, hivatkozva arra, hogy bizonyos prózai művek azért nem kerülhetnek bele a világnyi történetbe, mert a versek, esszék, drámák is megkövetelik a maguk helyét, és így a prózai munkák közül sokan, bár nagyon is érdemesek volnának rá, mégis kiszorulnak a történetmondás kánonjából.

A költészet önálló történetét viszont, azt hiszem, lehetséges és érdemes megírni. A nem történetmondó irodalmi forma története tulajdonképpen nem lehet történet, struktúrájában lírának kell lennie. Az irodalomtörténetet leginkább munkahipotézisként tudom felfogni, mely sokat segít az irodalom rendszerezésében és megértésében, de hogy valójában történetté álljon össze a művek, akár csak a világirodalmi jelentőségű művek sokasága, az inkább fikciónak tűnik, semmint tudományos ténynek. Persze az irodalomról való beszéd olyan tudomány, mely tárgyával igyekezhet egylényegű maradni. A jól megírt³ művekről jól megírt szöveggel szerencsés megemlékezni. A két azonos jelző vajon azonos ebben az esetben? És tulajdonképpen önazonos? És ha az irodalom metanyelve egyezik nyelvével, akkor lehetséges-e egyáltalán az irodalom vizsgálata? Az irodalom első szintű vizsgálata maga az olvasás, az olvasónak az olvasott és olvasandó nyelven kívül nincs szüksége más nyelvre az olvasáshoz. Ám ha elkezd egyre intenzívebben gondolkodni, esetleg beszélgetni arról, amit olvasott, szükségszerűen eltérő nyelvet fog ehhez használni, bár inkább hétköznapi, semmint tudományos nyelvet. De a mű megértése, be- és elfogadása érdekében végzett munka mindenképp az erről való gondolkodás eszközeinek megkeresését is kikényszeríti, tehát nyelvteremtő jellege van. Az így létrejövő nyelvnek vagy nyelv-kísérletnek⁴

-
- 3 A „jól megírt” kifejezés persze puha fogalom, iskolás értelmezésével nemigen van mit kezdeni. Vagy nagyon is van, mert az irodalomértésbe is beszívárog, amit jól (már megint jól?) lehet jellemezni az utóbbi ötven év egyik legemlékezetesebb stilisztikai vitájával, Kertész Imre *Sorstalanságának* megítélése kapcsán. A vita már a könyv megjelenése előtt, annak elutasító lektori jelentésével megkezdődött, melyben Kertész nagy műgonddal kidolgozott mondatait „rosszízú mondatok”-nak nevezte a jelentésíró. [Erről részletesebben lásd Bazsányi Sándor, *Mondatelemzés 2. „Rosszízú mondatok” – „elképzelt szerves rendben”. A 482/73 olvasó esete a Kertész-mondattal = Uő, „Hiszen nem ti vagytok, akik beszéltek...” Válogatás a retorikára, Kijárat, Budapest, 2003, 171–173.] Ebben az esetben biztosan megállapíthatjuk, hogy a jó nem szép, és a szép nem jó. De erről majd később.*
- 4 Derrida a következőket mondja az emlékezés révén létrejövő én és a leírandó értelmezése során történő nyelvműködési szándék kapcsán: „... az én tehát egy föllehetetlen helyzet helyén alakulna ki, mely mindig máshová, egy másik dologra, egy másik nyelvre, általában a másra utal vissza. A nyelv, a tágabb értelemben vett nyelv tehát e szó valamely elhelyezhetetlen tapasztalatában *helyezkedne el*. Ez a tapasztalat sem egynyelv, sem kéynyelv, sem többnyelv. [...] A mai emberek által lakott földön némelyek engedni kénytelenek az uralkodó nyelvek homo-hegemóniájának, meg kell tanulniuk az urak, a tőke és a gépek nyelvét, el kell veszteniük idiómáikat, hogy tovább vagy jobban élhessenek. [...] Nem tudom, vajon a másik üdve feltételezi-e az idióma üdvét.” [Jacques Derrida, *A másik egynyelvűsége*, ford. Boros János, Csordás Gábor, Orbán Jolán, Jelenkor, Pécs, 1997, 47–48.] A nyelv-kísérlet a *semegy, semkét*, vagy a *semkét, semtöbb* között keresi a helyét. Sem fél, sem másfél.

rengeteg árnyalata és változata lehet, a hardcore elmélet és a jópofáskodó bele- és félreértelmezés nyelvei vagy stílusrétegei között. De ezekből több réteg már inkább az írásbeli formát keresi, még konferenciákon is a leírt szöveg felolvasása kerül előtérbe a többnyire sikerületlen improvizáció helyett. Az irodalomról élvezetesen és érdekesen érdemes írni, ha föl kívánjuk tárni titkait. Persze csak ha elfogadjuk, hogy vannak titkok a szövegben és a szöveg mögött, és ezek a titkok föltárhatók, mint az egyiptomi sírkamrák, vagy akár kirabolhatóak. Minden rablás egyúttal feltárás is volt, és minden rabló igyekezett magát régésznek feltüntetni.⁵ Valahogy így vagyunk az irodalommal is. Ha a mű maga tekinthető a piramisnak, a benne levő sírkamra elenyészően kicsi, bár kétségtelen titkokat és értékeket rejt. És az irodalmi mű, ellentétben a sírkamrákkal, nem kirabolható. Akárhányan föltárhadják, újra és újra elsőként lépnek be a rejtett kamrákba, melyek az olvasáskísérletek nagy többségében különben is érintetlenek maradnak. Egyedül a meglehetősen kevés agyonértelmezett mű esetében nincs így. Persze az értelmezések ismerete segítőtje lehet az olvasásnak, de egy határon túl akár akadály is. Roland Barthes a titok jelenlétét összekapcsolja az írói stílussal: „A stílus vonatkozásai ezért mélységben oszlanak meg; a beszéd struktúrája vízszintes, titkai ugyanazon a vonalon vannak, mint szavai, és amit magában rejt, azt kibontja tartalmának folyamában”.⁶ Az olvasói kreativitás foka alapján beszélhetünk az írást fölfedező, sírkamrafeltáró olvasásról egyes, radikális esetekben. Az olvasás kreativitását ilyenkor nem gátolja sem a klasszicizálódás, sem az agyonértelmezés.

Petőfi bizonyos művei persze átestek klasszicizálódáson, túlinterpertáláson, világnézetbe-állításon.⁷ Nemzeti klasszikusról van szó, az értelmezés, oktatás el kellett hogy végezze a feladatát, és bizonyos nagy verseket az öröklétaszpikban kellett hogy tartósítson, aminek a következtében az olvasásuk meglehetősen nehézkessé vált. Ezen persze „segíthet” az általános műveletlenség, melynek következtében évtizedeken át túlinterpertáltak tűnő szövegek csúsznak vissza a titokteli (sírkamra) kategóriába, mert egy új nemzedék kötelező tudásának kánonjába már nem kerülnek bele, esetleg az előző nemzedékek igyekezete ellenére sem, vagy épp annak következtében.

Mind a két okból, tehát 1) a túlolvasottság és túlszavaltság, illetve 2) a visszate-metett sírkamra⁸ effektusa ellen fellépve is érdemes Petőfit elővenni, hiszen olyan költő ő, akinek az olvasásával egy kezdő olvasó is bevezetést nyerhet a költészetbe.⁹

5 Ilyen például Mámún kalifa [813–833] ténykedése a Kheopsz-piramis föltárása körül. (Erről részletesebben lásd Kákósy László, *A Kheopsz-piramis feltörésének kérdése* = Uő, *Az alexandriai időisten, Osiris*, Budapest, 2001, 43–67.)

6 Roland Barthes, *Az írás nulla foka*, ford. Romhányi Török Gábor = Uő, *A szöveg öröme, Osiris*, Budapest, 1996, 9.

7 Erről lásd Margócsy István, *A Petőfi-kultusz határtalanságáról* = Uő, *Petőfi-kísérletek. Tanulmányok Petőfi Sándor életművéről*, Kalligram, Pozsony, 2011, 15–51.

8 Petőfi esetében persze furcsa sírkamrát emlegetni, hiszen a sírja ismeretlen, bár többször megtalálták már, mindez kísértetiesen emlékeztet arra, ahogy életműve kultusz és feledés, illetve a kultusz által való elfeledtetés különböző hullámai között hanyódik. Sírkamrák és kísértetieség – mégiscsak jellemző valamilyen módon a Petőfi által teremtett világ láthatóságára, sőt, arra a világra, amit felajánl nekünk legkülönbözőbb műveiben a *Felhők* ciklustól *A hóhér kötele* című regényéig.

9 Vannak szerzők, akik alkalmasak arra, hogy első olvasmányt, első művészi élményt jelentsenek. Mások viszont nem, és csak hosszas bevezetések után hozzáférhetőek. Ez a pozíció persze korról korra változhat. Wagner befogadásáról Péterfy Jenő a következőt mondja: „Ezek a művek sokrétű követelményeikkel olyanok a kezdőnek, mint a gólyaláb a gyereknek, aki még amúgy sem tud

Ennek oka a természetesség, mely nyelvét és gondolkodásmódját meghatározza, és az ezzel szorosan összefüggő humor. Petőfi nem szégyellt szórakoztató lenni. De pusztán attól, hogy szórakoztató, még nem kívánkozik feltétlenül a költészet legrövidebb történetébe, ahová azok az alkotók tartoznak, akik eljutottak a költészet legmagasabb fokára, nagy verseket írtak. A költészet története a nagy költészet története. A nagy költészet történetét a nagy versek összefüggései révén ajánlott összeállítani. Ez az összefüggésháló nem rendezhető át egyetlen lineáris sorba, nem egyszerűsíthető le ilyesmivé, hiszen ez a lebontás azonnal megsemmisítené a hálót. Azt az összefüggérendszerrel, melyet épp el szeretnék mondani, de történet formájában, egyenes vonalban lehetetlen. Persze maguknak a műveknek van időrendjük, ám ha nem egyetlen nemzet, egyetlen nyelv történetén belül figyeljük a költészet fejlődésnek feltételezett változásait, akkor az évszámok sem segítenek, egy más nemzet és más nyelv történetén belül ugyanazok az évszámok is mást jelentenek, gyakran másképp is írják őket, máshonnan számítván a kezdeteket.

Vajon minden költő nagy költő, akinek van nagy verse? És vajon minden költészet történetében egyformán mérik a nagy verset? Az első kérdésre a válasz talán, a második kérdésre egyértelműen nem. De ha nem ugyanazt értjük nagy versen a különböző irodalmakban, akkor valami olyasminak a történetét akarjuk megírni, ami nincs is. Világirodalmi léptékben nem beszélhetünk egységes költészetfogalomról, így nem csoda, ha mindennek a történetéről sem.

Goethe nagy találmánya az volt, hogy van világirodalom. Nekünk most rá kell ébrednünk, hogy nincs. Hogy már nincs. Hogyha szétszedjük zsánerek szerint, részeli semmiképp sem állíthatók össze történetté. Ahogy beszélhetünk az emberek történetéről, de nem beszélhetünk a májak vagy a térdkalácsok történetéről. Azonban a koponyák, a szívek, esetleg a szemek történetéről talán mégis. És ha ezekbe képesek vagyunk belegondolni, akkor esetleg még a májak történetéről is beszélhetünk, amennyiben az alkoholizmus eltérő formáit vizsgáljuk. (A térdkaláccsal kapcsolatban pedig szóba jöhet a szolgálalkúség vagy a foci vizsgálata is.)

Szóval van története a költészetnek, vagy nincs? Van a történetnek költészete, vagy nincs? Nincs, mert nem volt, van, mert megpróbáljuk kidolgozni. A kidolgozással egységesítjük az eltérő fogalmakat, mint ahogy Bach korában megtanulták egyetlen hangrendszerbe hangolni a hangszereket. A világgöltészet története nem volt, hanem lesz! És ha lesz, Petőfinek helye lesz benne. És ha lesz, Petőfi az egyik fontos mérföldköve lesz annak, hogy megállapítsuk, mi is a költészet. Néha egészen megdöbbentő módon eltérő költészetfogalmak alapján beszélünk versről, beszélünk egymással kortárs magyar versírók és versről gondolkodók. Mindenki tudja, mi a vers, de a jó verset gyakran saját versírásának irányai alapján próbálja átértékelni, újszerű kánonba rendezni és így meghatározni.

jól járni." [Idézi Bazsányi Sándor, „...Mert a Don Juanra és a Fidelióra vágyom!” Péterfy Jenő Wagner-olvasata = „Hiszen nem ti vagytok, akik beszéltek...”, 66.] Bizonyos műveket így nevezhetünk gólyalábas műveknek, mások viszont épp maguk jelentkeznek vezetőnek, amolyan önkéntes Hermészek. Bár talán több mű gondolja magát Hermésznek, mint ahányról valóban el lehet mondani. Valószínűleg a szerzők jó része is szívesebben képzei magát Hermész-teremtőnek, mint gólyalábgyártónak. Persze akadnak üdítő ellenpéldák (Mallarmé, Joyce, a fiatal Szentkuthy), akik nem félnek az értelmezés és nemértés barikádjai mögé húzódni. Petőfi művei tele vannak olvasás-segítőkészséggel, hermetikusan nyitottak.

Ha a költészet történetét kiszabadítjuk az irodalomtörténetből, akkor nem kell feltétlen korstílusokba beszuszakolnunk költőinket és verseiket. Nem kell azzal küzdenünk, hogy Petőfi realista vagy romantikus-e,¹⁰ mert realista versről eleve nagyon nehéz lenne beszélni, ahogy a hőlderlini, novalisi értelem ellenében vett nem-romantikus versről is – a magas költészet terrénumában legalábbis. A romantikus költészet nem romantikus a szó hétköznapi értelmében, mint azt mindannyian tudjuk, a romantika azonban nem is feltétlen csupán egy német affér, ahogy azt Rüdiger Safranski állítja szellemesen.¹¹ A romantika az a korszak, amikor a művészet minden ágában tulajdonképpen költészet jött létre, költészet Hoffmann prózája, költészet Schubert vagy Chopin zenéje, Caspar David Friedrich festészete. Költészet Bolyai János matematikája.

A költészet legrövidebb története szempontjából azok a költők említendőek, akik egy újabb kiszögellést hoznak létre a költészet sokszögén. Hogy milyen a [z igazi¹²] költészet, azt onnan tudjuk meg, hogy milyen verseket írnak a nagy költők. A nagy költőket a velük szimbiózisban levő (nagy és nemnagy)¹³ verseikről ismerjük meg. A szövegek leválaszthatók a személyiségről, de sok tekintetben mégis elválaszthatatlanok tőle. Magukon hordozzák a lenyomatát szerzőjük lelki és szellemi arcélének. Annál is inkább, mert részben ők maguk, ezek a művek formálták meg olyannak, amilyennek látni tudjuk olvasás közben a költőt. Aki más tekintetben, e nélkül a megformáltság nélkül nincs is, nem is létezne. Csupán a magánember, akinek a létezéséről viszont nem tudnánk a versek nélkül.

Mindezt az azonosságot nem az életrajz felől kell nézni, vagy nem szükségszerűen onnan. A személyiség úgy kerül képbe, hogy ott-való-létével¹⁴ áthatja és telíti

10 A romantika félreértése, lebecsülése és kiiktatása épp a Petőfi-recepció kapcsán érhető tetten legpontosabban, amikor a realizmus fogalmát rá akarják erőltetni Petőfi lírai életművére, és kitalálják a fából vaskarika 'lírai realizmus' fogalmát, mely semmit nem érzel Petőfi nagy erejű költészetéből, ahogy valóságbrázolásának heves groteszkszégéből sem. Ezeket a torzító törekvéseket, és hogy mégis miként váltak a Petőfiről vitatkozó irodalomtörténészek között is elfogadott alapigazsággá, észrevétlen közmegegyezéssé, nagyon pontosan mutatja be Margócsy István *A romantikus Petőfi* című tanulmányában. [Margócsy, *l. m.*, 131–198.]

11 Rüdiger Safranski, *Romantika. Egy német affér*, ford. Horváth Géza, Európa, Budapest, 2010.

12 Vö. „A szép: igaz s az igaz szép!” [Keats] – ez az idézet a versen belül is [fiktív] idézet, sőt talán kétszeres idézet, és így sokkal bonyolultabb összefüggésháló része, mint amit ez a magában elközehelyesült mondat jelent, de arra nagyon is alkalmas, hogy az igazi költészetet a szépségen át fűzzük az igazsághoz, vagy az igazságon át a szépséghez, és ezt az összefüggést magához a költőiség fogalmához. A szép Igaz találkozása az igaz Széppel egy megkomponált szöveg boncasztalán. Ha a költészet elé tesszük, akkor mindezt bele kell értenünk az 'igazi' jelzőbe.

13 Igen, sajnos úgy tűnik, hogy ezen a helyen be kell vezetnünk egy új kifejezést, a nemnagy vers fogalmát. A nemnagy vers jó vers, egy jó vagy nagy költő életművének nem meghatározó, de fontos állomása, esetleg mellékvágánya. Olyan szöveg, melyet fontos volt megírni, és publikálni is. Az életmű nem pusztán nagy versek összessége, hanem egy olyan összefüggésháló, amely világosabbá, érthetőbbé, elhelyezhetőbbé teszi a nagy verseket. Ezek többek a körülöttük levő nemnagy versek által, mint amilyenek lennének magukban. A nemnagy vers lehet jelentős vers, fontos vers, de akár könnyed játék, jelentőségén túlemelkedő alkalmi vers is. Viszont nem lehet sikerületlen. Ebben az értelemben a nemnagy vers nem negatív kifejezés, csupán létezésének szintjét jelöli, holdról van szó, nem bolygóról, mely nélkül azonban nem lenne teljes egy naprendszer. Hogy néhány példát mondjak Petőfi életművéből, alighanem nemnagy vers a *Disznótóban*, a *Nagykárolyban*, a *Tompa Mihálynál*, melyek azonban a maguk módján remek szövegek. Az első az életmű egyik indítóakétája, a második kitűnő politikai és indulatvers, a harmadik a versben való létezés meglepő és mégis magától értetődő példája. Ezek nélkül a nemnagy versek nélkül nem érezhetnénk Petőfi életművének végtelen gazdagságát, ami pedig az egyik oka annak, hogy bátran nagy költőnek nevezhetjük.

14 Ez a kifejezés nagyjából megfelel a rilkei, heideggeri értelemben használt 'Dasein'-nek. Az igazi költészetet uralja a versben-való-lét. Épp az ilyen költészet története kell legyen a legrövidebb

a nagy verset. Valaki van ott benn. Nemcsak valami, nemcsak gondolatok, nemcsak érzések, hanem mindezek mögött, mindezek révén valaki. Nem biztos, hogy ő érzi ezeket az érzéseket, nem biztos, hogy ő gondolja ezeket a gondolatokat, hogy ő látja ezeket a látványokat, mert mindez már az olvasóé, talán ő látja inkább, talán ő érzi, talán ő gondolja, de annak a valakinek a jóváhagyásával, aki ott van a versben, ahogy a világ és a társadalom szövevényei mögött is bizonyos konstellációban ott sejtünk valakit, ezt a valakit valamikor valamiként azonosítva történelemnek vagy épp piacnak nevezik. De így csak félig értjük, hogy miről van szó, ezt az érthetetlen mögötti mögötttest. Mert a legegyszerűbb mégis Istennek nevezni.

A költészetben Isten és a szöveg között ott van egy személyiség, ez a szerző, továbbá a szerző alteregója (a lírai én), a szerző barátja vagy ellensége (a lírai te), a szerző hiánya (a lírai [sem]mi). De ha a hiánya valódi hiány és a jelenléte távolság, s így a hiányával van jelen, akkor Isten hátulról támasztja őt. Megtartja a semmi felől. Akkor viszont egy nagy költő verseit akkor se mondhatjuk ateistának, ha vehemensen próbál ilyen beszédmódot létrehozni, ahogy ezt József Attila tette a harmincas évek elején társadalmelemző, részben marxista és freudista szókinccsel, de neki már akkor látnia kellett, hogy *A város peremén*, az *Elégia* vagy a *Téli éjszaka* világértelmezése mögött felsejlik valaki, egy valaki formájú lény, ő „van, aki van”, nem kell nevet mondani, József Attila is csak élete végén mondta ki újra. A húszas évek istenes verseiben még ezt gond nélkül tette.

Isten jelenléte Petőfi Sándor költészetében épp olyan gondtalan és magyarázatra nem szoruló, mint a korai József Attiláéban. Petőfi költészete nem zárkózik el a racionálisan meg nem érthető tartományoktól, és mint ilyen, szükségszerűen nem lehet ateista, bármennyire forradalmi is. Az már történelmi kérdés, hogy a forradalom szükségszerűen ateista-e, csak azért, mert valamilyen tekintélytől épp meg akar szabadulni. És a tekintély mögötti tekintély, kimondva vagy kimondatlanul, Isten. Ha Petőfi azt mondja, hogy „Akasszátok fel a királyokat”, mely kijelentésért aztán halálos ítélet várt volna rá, amit azonban nem tudtak érvényesíteni rajta, ha a királyokat akarja felakasztani, akkor megkérdőjelezi az eleve adott tekintélyt, ha a király felakasztható, akkor vagy nincs Isten, vagy Isten nem szükségszerűen támogatja a feudalizmust.¹⁵ Azt gondolom, Petőfi esetében az utóbbi véleményről van szó. Na, meg persze az Isten esetében is. Nem hiszem, hogy Isten konzervatív volna. Különben sosem

történet. Mely attól a legrovidebb, hogy kerül a nem feltétlenül elmondandó elmondását, tehát ugyanúgy tömörít, mint a vers.

15 Amit persze ma már talán senki sem tételez fel Istenről. Ez a megvilágosodás a romantikus filozófia érdeme. Ahogy Fichte fogalmaz: „Az embert sem örökbe adni, sem eladni, sem elajándékozni nem lehet; senkinek nem lehet a tulajdona, mert a saját maga tulajdona. [...] Mélyen a szívében hordoz egy olyan *isteni* szikrát, mely megkülönbözteti őt az állatvilágtól; [...] s ennek legfontosabb része Isten – vagyis a lelkiismeret.” [*Schriften zur Französischen Revolution*, idézi Weiss János, *Mi a romantika?*, Jelenkor, Pécs, 2000, 135.], aztán így folytatja: „Ezt tekinthetjük az *isteni szabadság* szép és némileg patetikus megfogalmazásának is.” (uo.) Az idézetekben az *isteni* szót én emeltem ki, a *szabadság* szót saját szövegében a szerző. Mindez oda tart, hogy a szabadság és az Isten fogalma nem ellentétes, hanem egybecsengő ebben a gondolkodásban, melynek aktív versső fordítója Petőfi is. Petőfi szabadság-igenlése mögött a teljes és teljességében képviselhető világ tudata van, ahol fizikai és metafizikai szintek egyszerre és egy irányba tudnak mozdulni: „S az embernek nem csak joga, / Hanem teremőjéhez / Kötelessége is / Szabadnak lennie, / Mert aki Isten legszebb adományát / Meg nem becsüli, / Magát az istent sem becsüli az!” [*Az apostol*, 16. rész]

teremtett volna semmit. Persze azt sem állíthatjuk, hogy Isten társadalmi reformer vagy épp forradalmár. Ezt a feladatot prófétáira bízta. Petőfi óta a világban vallásos forradalmak is végbementek, melyekkel kapcsolatban eltöprenghetünk, hogy mind Isten támogatásával történt-e, mint ahogy arról se tudhatunk semmit, tetszik-e Petőfi radikálisan forradalmi, gyilkolásra biztató verse Istennek. Foglalkoztatják őt egyáltalán esztétikai kérdések? S ha igen, elébe tudja-e helyezni a tetszést a morálnak? Elébe akarja-e helyezni. Nem valószínű, mert a morál direkt az ő műve [Tízparancsolat], míg az esztétika nem. A szépség későbbi fejlemény. Bár lehet, hogy a parancsolatok kőtáblái szépek voltak, csak erről nincs tudomásunk. Esteleg a Mózes ellen lázadó bálványimádók egyúttal a rútak is hódoltak, és az esztétika úgy jött létre, hogy a szépség megszűnt minden létező permanens tulajdonsága lenni, így már meg kellett különböztetni a nemszéptől, és kezdetét vette e megkülönböztetés érzékeny tana.

Vagy éppen arról van szó, hogy a költészet története kibújik az esztétika hatóköre alól? De akkor hova tart? Az előbbieket alapján nem úgy tűnik, hogy a teológia felé. És az irodalom(tudomány)tól is távolodik, hiszen épp ezért szeretnénk külön tárgyalni a történetét. Talán éppen azért távolodik az irodalomtól, hogy kibújhasson az esztétikai értékítélet alól? Vagyis nem annyira alól, mert valamiképp fölfelé szeretne kibújni: a nagy költészet esztétika fölötti. Na, mármost, ha eddig se volt mindenki biztos abban, hogy meg lehet-e mondani, mi a nagy vers, de mégiscsak ott volt az esztétika, mely segített eligazodni az irodalmi értékekben, akkor mi a helyzet a versekkel esztétika nélkül?

Térjünk vissza a tetszéshez. Az esztétika természetesen a tetszés tudománya, de tudománnyá változtatta azt, ami könnyed és játékos gyakorlat volt. Dantóval szólva, a filozófia kismizte a művészetet. Segítsük vissza most jogaiba, hagyatkozzunk csak a tetszésre, anélkül, hogy azt elméletileg meg akarnánk alapozni. Akkor viszont ott tartunk, hogy nemcsak az irodalomtörténetből próbálunk megszökni a költészet történetének megírása céljából, hanem az esztétika tartományából is – kiérve valami légüres térbe. Ez a légüres tér a nagy költészet tere és levegője, szinte fuldokolni kell tőle, de ugyanakkor mégis olyan gyógyító, mint egy tüdőszanatórium Davosban.

A költészet története varázshegyen játszódik, a költészet írói és olvasói *tündérlomba* merülnek, csupán *felhőket* látnak, egy *apostol* vezeti őket, vagy árnyék, akit hol a költőnek, hol saját maguknak látnak, illetve valamelyikük árnyékának, habár ebben a magaslati levegőben az árnyék sokkal élettelibb, mint az úgynevezett valóság, melynek itt már nincs jelentősége.

Petőfi azonban ezt is elunja, Keatsset, Shelley-t, Hölderlint magára hagyva egy csúszdán visszaérkezik a *Kiskunságra*, leírja a *pusztát télen*, humoros életképeket örökít meg, eposzparódiát alkot, kineveti és szeretetteljesen magához öleli a barokk és az ókori eposzokat, Vörösmarty darabos költészetét, neki még gond nélküli formai ügyességét is nagyon könnyű megbocsátani. Sokkal könnyebb, mint Aranyinak, akinek a műgondja szinte megleckézteti az olvasót, és teljesen árnyékba borítja a pályatársak, így Petőfi formai zsenialitását, melyet könnyebb megbocsátani, vagyis elfogadni, mint Weöres Sándorét, mert nem olyan tünetető és nem olyan feltűnő. Petőfi képes látszólag hétköznapi témákkal álcázni a legdöbbenetesebb költészeti tömörítést. *Megy a juhász a számaron / földig ér a lába?* Szinte bárgyú a szöveg, szinte bárgyú a verselés, irritálóan kevesebb a játékosságnál, nem is lehet játékos,

mert négy versszakba nemcsak egy sorsdrámát tömörít bele, a szeretett kedves elvesztését, hanem ennek a sorsdrámának az utójátékát is, a gyászmunkára való képtelenséget, és még azt is, hogy mindez nem egyedi jelenség, a *Pató Pál úr* vagy *A magyar nemes* című versek társaságában ugyanabban az életműben ez a vers is nemzetkarakterológiai jelentőséggel bír egyúttal, miközben a nagy költészet (többnyire) nem nemzeti problémákat old meg. Petőfi megengedi magának a luxust, hogy nemzeti költő is legyen, mint ahogy számos nagy költő megteszi ezt, és úgy mutat rá a nemzet gyenge és erős pontjaira, hogy az más nemzet olvasóinak is relatív önmegértést tudjon adni, hogy ne egyszerűen a magyarokat értsék meg a versek olvasása során, hanem saját magukat, a saját nemzetüket.

A jó író mindig úgy ír, hogy nem önmagát fejezi ki, hanem az olvasót, a jó nemzeti költő mindig úgy ír, hogy nem pusztán a saját nemzetét fejezi ki, hanem bármely lehetséges olvasó nemzeti érzéseit, illetve azok ellentmondásosságait, gazdagságát és szegénységét. És épp az olyan versekben érvényesülhet ez a hatás legjobban, ahol a magyar szó le sincs írva.

Ahol közvetlenül vagy látenszen a 'magyar' fogalma, ott a „valamilyen nemzethez tartozó” általános kategóriája is jelen van. Hiszen a 19. század óta enélkül a kategória nélkül bajosan tudjuk elvégezni önmeghatározásunkat. Petőfi sokat dolgozott ezen a problematikán. Miközben persze a nagy költészetnek a nemzeti önmeghatározás sem nem feladata, sem nem része. De természetesen nem is tilos ilyen kérdésekkel küzdenie. A korábbi nagy költészet egyén fölötti önmeghatározásának is nagyon fontos elemei vannak. Ilyen például a hatalomhoz való jóval kevésbé lázadó viszony. A felvilágosodás előtt a mai értelemben vett szabadság sincs, melyet akkoriban fedeztek föl, s melyhez azóta olyan kényelmesen hozzászoktunk, hogy azt hisszük, hogy sokan azt hiszik, a szabadság elvesztése nem is olyan nagy dolog.

A mindenkori nagy költészet történetének nem a legfontosabb kérdése a szabadság, miközben az egyén korlátlan mozgásterével dolgozik, akár túlvilági utazásokra is elkalauzolja hőseit. Ami lehetséges Homérosznál, Vergiliusnál, Danténál, az Petőfinél is lehetségessé válik. Például a *János vitéz* utólagos túlvilági kalandjával, a *Felhők* ciklus túlvilági kitekintésű rövid verseivel vagy éppen a *Tündérlalom* éteri világával.

A nagy költő szükségszerűen kora gyermeke, de kora elvárásainak úgy felel meg, hogy közben más korokra is betekintéssel bír. Ha akarja, ha nem, a magas szinten művelt költészet letereli a kor útjairól, és eljuttatja a mindenről való beszélni tudás képességéhez. A nagy költő mindig formateremtő, és mindig képes olyan dolgokról beszélni, melyek más, korábbi vagy nem olyan jelentős költőknek eszébe se jutnak költészethez méltó témaként. Hegel esztétikai előadásai során még arról értekezik, hogy mi az, ami a tudományos vizsgálatra méltó.¹⁶ A nagy költészet viszont felfedezi, hogy számára nincsenek ilyen kijelölt és tiltott témák, minden téma a nagy költészet

16 Hegel úgy határozza meg, mi méltó tudományos vizsgálatra, hogy felteszi a kérdést, belső szükségszerűséget mutat-e be tanulmányozása: „Ha mármint felvetettük annak a lehetőségét, hogy a művészet tudományos vizsgálatra nem alkalmas, még akkor sem, ha az filozófiai vizsgálódás, akkor ehhez nyomban hozzá kell fűznünk, hogy a filozófia nem választható el a tudományosságtól, mivel a dolgokat belső szükségszerűség szerint, a dolgokból magukból adódó kifejezés szükségszerűsége szerint ismeri meg. Márpedig ez a tudomány általános jellegzetessége. A filozófiának tehát éppen tárgya belső szükségszerűségét kell bemutatnia, a filozófia ezért tudomány.” G. W. F. Hegel, *Előadások a művészet filozófiájáról*, ford. Zoltai Dénes, Atlantisz, Budapest, 2004, 55–56.

lehetséges nyersanyaga. Ha így fogalmazunk, egyúttal azt mondjuk, hogy a nagy költészet pusztá öncél, és a nyersanyag eltűnik a nagy költészetben. Ez így is van, de mindazt, amiről beszél egy nagy költészet, viszontlátjuk, csak már a kreativitás ereje által átértelmezve. Így a nagy költészet olvasása világnézetünk megújításához segíthet.

Petőfi saját nemzedékének és az utána következőknek a világnézetét is megújította. Megmutatta, lehetséges olyan könnyeden és humorosan látni, ahogy ő tette. 1842-ben Székesfehérváron, már disznóvágásról versel, de nem pusztán leírja, hanem a disznóvágás barbár rituáléját világértelmező, jövőformáló ráolvasással alakítja, ezáltal humanizálja, miközben saját pozícióját pedig ironizálja.

A nagy költészet mindig kiszámíthatatlan, Petőfi is kiszámíthatatlan, egyik verséből sem tudható, mi fog utána következni. Sokszínűbb vele, mint nélküle a 19. század teljes költészete, ebbe beleértve még Aranyt is. Színességben lekörözi barátját és fogadott bátyját, nem mintha versengés lett volna közöttük, barátságuk példamutató volt, így nekünk sem szabad a két géniust versenyeztetni. Az irodalom egyébként sem verseny, és ahogy mondtuk, nem is történet. Az irodalomban visszafelé megy az idő, meg oldalra, meg áll – vagy legalábbis állni látszik. A szekér persze sajnos halad, át kell ülnünk vonatra, Petőfi is megtette, elsőik között utazott Vác felé rajta, át kell ülnünk autómobilra, ezt már Petőfi nem érthette meg, repülőre, aztán le kell szállnunk, és újra Petőfit olvasnunk, hogy végre megismerjük önmagunkat. Hogy minek, az már nem tartozik ide.

